

УДК 341.01(4)

DOI: 10.32342/2709-6408-2020-1-1-3

С.Д. ЧЕРНИК,
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін та адміністративного права
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький)*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В КОРОЛІВСТВІ СЕРБІВ, ХОРВАТІВ І СЛОВЕНЦІВ

Визначено вплив загальносвітових тенденцій на початку ХХ ст. на розвиток конституціоналізму в новоствореній у 1918 р. державі – Королівстві Сербів, Хорватів і Словенців. Вказано, що Видовданська конституція 1921 р. встановила конституційний лад держави, зокрема закріпила в окремих розділах основні права і свободи людини і громадянина. Особлива увага у статті приділена аналізу положень Конституції Королівства сербів, хорватів та словенців, які визначали соціальні та економічні права особистості. Серед них розкрито такі права: право на працю, на зайняття підприємницькою діяльністю, право на соціальний захист, соціальне страхування робітників від нещасних випадків та на випадок хвороби, безробіття, непрацездатності, старості та смерті, право на охорону здоров'я та безкоштовну медичну допомогу. Встановлено, що окремі соціальні гарантії здобули військові, що було вкрай важливим у повоєнний час. Під особливим захистом на виробництві перебували жінки та діти, яким не дозволялося працювати у шкідливих умовах; інвалідам, сиротам, удовам війни, родичам воєнних, які померли чи загинули під час війни, у разі їхньої бідності та нездатності до праці держава надавала допомогу. Визначено, що на державному рівні підтримувалися окремі напрями діяльності: кооперативна справа, національні господарські об'єднання, які не мали на меті отримання прибутку, морське рибальство тощо. У Конституції Королівства сербів, хорватів і словенців 1921 р. досить детально регламентувалося право власності, закріплювався правовий режим володіння, користування та розпорядження земельними та лісовими ділянками, передбачалося відчуження великих земельних володінь з їх подальшим перерозподілом. Зроблено висновок, що соціальні та економічні права людини і громадянина в Королівстві сербів, хорватів і словенців, закріплені в основному законі держави, були прогресивними та встановлювали соціальні гарантії для незахищених верств населення. Проте окремі пережитки феодалізму гальмували процес суспільної трансформації. У зв'язку з цим визначений у Конституції 1921 р. перелік соціально-економічних прав потребував розширення.

Ключові слова: Королівство сербів, хорватів і словенців, Видовданська конституція, соціальні права, економічні права, громадянин.

В статье определено влияние общемировых тенденций в начале ХХ в. на развитие конституционализма в новосозданном в 1918 г. государстве – Королевстве Сербов, Хорватов и Словенцев. Указано, что Видовданская конституция 1921 г. установила конституционный строй государства, в частности закрепила в отдельных разделах основные права и свободы человека и гражданина. Особое внимание в статье уделено анализу положений Конституции Королевства сербов, хорватов и словенцев, которые определяли социальные и экономические права человека. Среди них раскрыты следующие права: право на труд, на занятие предпринимательской деятельностью, право на социальную защиту, социальное страхование работников от несчастных случаев и на случай болезни, безработицы, нетрудоспособности, старости и смерти, право на охрану здоровья и бесплатную медицинскую помощь. Установлено, что отдельные социальные гарантии получили военные, что было крайне важным в послевоенное время. Под особой защитой на производстве находились женщины и дети, которым не разрешалось работать во вредных условиях; инвалидам, сиротам, вдовам войны, родственникам военных, умерших или погибших во время войны, в случае их бедности

и неспособности к труду государство оказывало помощь. Отмечено, что на государственном уровне поддерживались отдельные направления деятельности: кооперативное дело, национальные хозяйственные объединения, не имеющие целью получение прибыли, морское рыболовство и т. п. В Конституции Королевства сербов, хорватов и словенцев 1921 г. достаточно подробно регламентировалось право собственности, закреплялся правовой режим владения, пользования и распоряжения земельными и лесными участками, предполагалось отчуждение больших земельных владений с их последующим перераспределением. Сделан вывод, что социальные и экономические права человека и гражданина в Королевстве сербов, хорватов и словенцев, закрепленные в основном законе государства, были прогрессивными и устанавливали социальные гарантии для незащищенных слоев населения. Однако отдельные пережитки феодализма тормозили процесс общественной трансформации. В связи с этим определенный в Конституции 1921 г. перечень социально-экономических прав нуждался в расширении.

Ключевые слова: Королевство сербов, хорватов и словенцев, Видовданская конституция, социальные права, экономические права, гражданин.

Постановка проблеми. Початок ХХ ст. пов'язаний з розвитком промисловості та переходом до нових способів виробництва продукції. Наслідком такого розвитку подій стало зростання чисельності найманих працівників, які потребували врегулювання їхніх прав, оскільки досить часто вони працювали у неналежних умовах. На ґрунті невдоволення працівниками своїм становищем відбулося загострення протиріч у суспільстві, які потребували вирішення на державному та міжнародному рівнях. Задля встановлення рівноваги у суспільстві держава мала брати на себе зобов'язання щодо забезпечення інтересів різних категорій населення, зокрема найманих працівників. Їхні прагнення закріпити свої права у законодавстві держави привели до внесення відповідних змін до конституційних норм. До загальної переліку прав і свобод людини та громадянина в основному законі держави додаються соціальні та економічні права. Особливої ваги набувають право на працю та відпочинок, право на житло, право на медичне обслуговування, оскільки вони становили основу достатнього життєвого рівня кожної особистості. Новоутворена у грудні 1918 р. держава Королівство сербів, хорватів і словенців (далі – Королівство СХС) схвалила у 1921 р. Конституцію, яка закріплювала основні права і свободи людини та громадянина. Важливе місце серед них посідали соціально-економічні права особистості, які мали значний вплив на інші права та були запорукою їх реалізації.

Стан дослідження. Питання історичного розвитку соціальних і економічних прав людини та громадянина є предметом вивчення досить значної кількості науковців. Серед яких, які займалися цією проблематикою, слід назвати: Л. Бостан, С. Бостана, О. Сімкіну, С. Черноту, С. Вишновецьку та ін. Вивчення конституційного розвитку Королівства сербів, хорватів і словенців здійснювалося О. Силкіним, К. Никифоровим, К. Половченко, Б. Петрановичем, В. Чоровичем, С. Чирковичем, М. Чорчевичем, С. Стоїчичем, Б. Балковичем та ін. Зокрема О. Силкін у своїй праці досліджував зміст Видовданської конституції 1921 р. Особливу увагу автором приділено умовам розвитку парламентаризму в Королівстві СХС у контексті режиму правління короля Олександра Карагеоргієвича [1]. Вчений К. Половченко досліджував особливості системи вищих органів державної влади та основні права особистості в Королівстві сербів, хорватів і словенців, закріплених у Конституції 1921 р. Він вважає, що Видовданська конституція стала поєднанням консервативних традицій та прогресивних тенденцій у конституціоналізмі досліджуваного періоду [2, с. 120]. Вагомим внеском у розробку проблематики є комплексні праці сербських істориків Б. Петрановича [3], М. Чорчевича, С. Стоїчича [4], В. Чоровича [5], С. Чирковича [6] з історії державності Королівства СХС, в яких розкриваються політичні передумови прийняття Конституції 1921 р., аналізується її зміст та дається оцінка окремим її положенням. Проте соціальні та економічні права людини і громадянина за Конституцією Королівства СХС 1921 р. переважно вивчалися у контексті окреслених науковцями тем.

Метою статті є аналіз положень Конституції Королівства сербів, хорватів і словенців 1921 р., які закріплювали комплекс соціальних та економічних прав людини і громадянина в державі.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічний розвиток країн світу на початку ХХ ст. привів до розвитку конституційного законодавства держав у напрямі його демо-

кратизації та соціалізації. Не було винятком у цьому процесі й Королівство сербів, хорватів і словенців, яке закріпило в Конституції 1921 р. основні соціально-економічні права особистості в державі.

Конституція Королівства СХС містила чотирнадцять розділів. Два окремі розділи, другий та третій, регулювали конституційно-правовий статус особистості. У другому розділі проголошувалися основні громадянські та політичні права і свободи сербів, хорватів та словенців (права людини на особисту свободу, недоторканність її життя та житла (ст. 5–11), свобода совісті (ст. 12), друку (ст. 13), право на зібрання (ст. 14) та звернення до державних органів (ст. 15) й до суду (ст. 18), право на освіту (ст. 16), на таємницю листування (ст. 17).

Третій розділ Видовданської конституції 1921 р. «Соціальні та економічні приписи» закріплював низку соціальних та економічних прав особистості. Відповідно до його положень, держава слідувала за тим, щоб всім громадянам забезпечувалася однакова можливість готуватися до тієї господарської діяльності, до якої вони мають схильність. З цією метою держава вводила професійну освіту та надавала підтримку обдарованим бідним дітям (ст. 22) [7]. У такий спосіб держава гарантувала можливість здобути професію, яка у майбутньому мала забезпечити належні умови існування особистості. У ст. 23 проголошувалося право на працю. У вказаній нормі зазначалося, що праця перебуває під охороною держави. Під особливим захистом були жінки та неповнолітні діти. Їм не дозволялося працювати у шкідливих умовах. Закон встановлював особливі заходи та приписи з метою безпеки та захисту робітників та визначав тривалість робочого дня. Ст. 24 цього документа гарантувала право на результати інтелектуальної праці, які вважалися власністю автора. Такий підхід свідчив про захист не лише матеріальних результатів праці, а й інтелектуальних.

Відзначимо, що в Королівстві СХС державою гарантувалося право на підприємницьку діяльність. Особа мала можливість здобути професійну освіту відповідно до своїх здібностей й уподобань та вільно здійснювати господарську діяльність за умови, що вона не буде суперечити соціальним інтересам. Держава задля забезпечення цих інтересів на основі законів мала право й зобов'язувалася втручатися в економічні відносини громадян у дусі справедливості з метою усунення соціальних конфліктів [8, с. 51].

На рівні держави надавалася особлива підтримка окремим видам діяльності. Зокрема кооперативній справі та національним господарським об'єднанням, які не мали на меті отримання прибутку (ст. 29), морському рибальству та іншим морським справам (ст. 34). Окремим законом мало запроваджуватися страхування сільськогосподарської діяльності (ст. 30). Хоча встановлювалися й обмеження щодо визначених видів підприємництва. Так, заборонялося лихварство у всіх його проявах (ст. 36).

Серед соціальних гарантій слід згадати ст. 27, відповідно до якої держава піклувалася:

- 1) про поліпшення соціальних та гігієнічних умов, що впливають на народне здоров'я;
- 2) особливий захист матері та дитини;
- 3) охорону здоров'я усіх громадян;
- 4) боротьбу з гострими та хронічними заразними хворобами, а також із зловживанням алкоголем;

5) безкоштовну медичну допомогу та безкоштовну видачу бідним громадянам ліків та інших засобів охорони здоров'я [7].

Конституція Королівства СХС запроваджувала систему страхування у разі настання відповідного випадку. Згідно зі ст. 31 передбачалося прийняття окремого особливого закону про страхування робітників від нещасних випадків та на випадок хвороби, безробіття, непрацездатності, старості та смерті. Інваліди, сироти та вдови війни, а також родичі воєнних, які померли чи загинули під час війни, у разі їхньої бідності та нездатності до праці, користувалися у вдячність особливим захистом та допомогою держави (ст. 32). Зазначимо, що Видовданською конституцією 1921 р. визнавалося право робітників на самоорганізацію для поліпшення своїх умов праці (ст. 33). Особливий закон мав визначити порядок страхування осіб морських професій на випадок хвороби, інвалідності, старості та смерті (ст. 34) [8, с. 52].

Окремі соціальні гарантії здобули військові. За Конституцією Королівства СХС 1921 р. особливий закон у майбутньому мав визначити правовий статус інвалідів та виховання сиріт війни для праці та життя. Проблема адаптації колишніх військових до умов мирного

життя до цього часу залишалася не вирішеною. У 1919 р. у Белграді воїни, які повернулися додому після завершення Першої світової війни, утворили Асоціацію інвалідів війни. Неможливість влаштуватися на роботу та в певних випадках навіть виживання в умовах тотальної бідності змусили ветеранів шукати шляхи виходу із ситуації, що склалася. Метою цієї організації було надання юридичної, матеріальної та моральної допомоги задля їхньої підтримки [9, с. 93–94]. У ст. 43 Видовданської конституції встановлювалися пільги для солдатів, які боролися за звільнення сербів, хорватів та словенців. Так, вони та їхні сім'ї мали переважне право на заселення та отримання земельної ділянки, утвореної у результаті розподілу відчужених земель [7]. Оскільки в Конституції Королівства СХС 1921 р. вказувалося на прийняття у перспективі окремого закону, у ст. 44 зазначалося про створення економічної ради з метою напрацювання соціального та економічного законодавства.

Розвиток капіталістичних відносин потребував закріплення приватної власності в державі. Ст. 37 Видовданської конституції 1921 р. гарантувала приватну власність у Королівстві СХС, вказуючи при цьому на можливість користування нею лише за умови незавдання шкоди інтересам суспільства. Користування майном, що перебувало у приватній власності, та обмеження щодо цього права встановлювалися окремим законом. Примусове відчуження майна допускалося на основі закону для суспільних потреб та за справедливою винагороду [8]. Враховуючи аналіз норм Конституції Королівства СХС 1921 р. можна констатувати, що в цілому в державі існувало три форми власності: державна, приватна та власність органів місцевого самоврядування.

Відзначимо, що законодавець досить детально зупинився на характеристиці правового режиму володіння, користування та розпорядження земельними та лісовими ділянками. У Конституції 1921 р. наголошувалося на тому, що феодалні відносини скасовувалися. Будь-які «несправедливості», які здійснювалися на основі старих порядків, вважалися недійсними. Кмети та селяни, які працювали на землі, ставали власниками землі, якою вони раніше користувалися, без додаткової плати. Відомості про земельну ділянку вносилися до земельного реєстру (ст. 42).

Аграрне питання у Королівстві СХС було досить актуальним. Особливо це стосувалося Сербії, бо до цього часу основою її економіки залишалося сільське господарство. Нагадаємо, що в 1919 р. владою започатковано проведення аграрної реформи, яка була довготривалою, непослідовною, неповною, складною для розуміння. Її впровадження ускладнювалося релігійними та національними протиріччями. Метою аграрної реформи визначалося врегулювання соціальних конфліктів у сільській місцевості. Водночас влада у такий спосіб намагалася закріпити свою політичну перевагу на місцях. Негативними проявами під час реформи було: її спрямування проти іноземних власників та підтримка нововведень лише сербами. Хоча аграрне законодавство проголосило рівність усіх громадян, але в реальному житті розподіл здійснювався за національним принципом, що породжувало шовіністичні настрої в державі [3, с. 62–63].

У зв'язку з проблемами, які виникли у процесі реалізації реформи, суспільство потребувало закріплення окремих положень аграрної реформи у Конституції. В основному законі Королівства СХС передбачалося відчуження великих земельних володінь з їх подальшим перерозподілом. Колишнім власникам цієї землі надавалася компенсація, однак, якщо вони належали до представників великих іноземних династій або ділянка була подарована під час перебування земель під владою інших держав, відшкодування за втрачене майно не передбачалося. Заселення цих земель відбувалося переважно вільно організованими кооперативами. За такої умови держава надавала їм підтримку для успішного виробництва продукції. Передбачалося прийняття закону, який мав визначити максимальний розмір земельної ділянки та випадки, коли земельний наділ не підлягатиме поділу [7]. Як відомо, другий етап аграрної реформи у Королівстві СХС розпочався вже в 1925 р.

Великі приватні «лісові маєтки» також підлягали відчуженню та ставали власністю держави або органів самоврядування. У майбутньому законі визначалися випадки, за яких це майно могло бути власністю інших суб'єктів публічного права. Землі, придатні для лісонасадження та заліснення, яке необхідне в інтересах клімату чи сільського господарства, стають власністю держави чи органів місцевого самоврядування. Щодо лісових ділянок, набутих у власність у часи перебування земель під владою чужоземців, то вони також вилу-

чалися без будь-якої компенсації. Окремий лісовий закон у подальшому мав визначити порядок користування лісами робітниками та селянами, для яких сільське господарство було не основним видом діяльності. Наприклад, їм надавалося право рубки лісів для будівництва житла, для їх опалення, а також випасання худоби у лісах (ст. 41) [8, с. 53]. По суті, мова йшла про встановлення земельного сервіту.

Висновки. Конституція Королівства СХС 1921 р. закріпила основні права і свободи людини та громадянина. Важливе місце серед них посідали економічні та соціальні права і свободи, зокрема проголошувалося право на працю, на зайняття підприємницькою діяльністю, право на соціальний захист, соціальне страхування робітників від нещасних випадків та на випадок хвороби, безробіття, непрацездатності, старості та смерті, право на охорону здоров'я та безкоштовну медичну допомогу, проголошувалися державна, приватна власність та власність органів місцевого самоврядування. Держава надавала підтримку пріоритетним сферам господарської діяльності, водночас встановлювала заборону на феодальні порядки та лихварство. Соціальні та економічні права людини і громадянина в Королівстві сербів, хорватів і словенців, закріплені в основному законі держави, були прогресивними та встановлювали соціальні гарантії для незахищених верств населення. Проте окремі пережитки феодалізму гальмували процес суспільної трансформації. У зв'язку з цим визначений у Конституції 1921 р. перелік соціально-економічних прав потребував удосконалення та розширення.

Список використаної літератури

1. Силкин А.А. Королевство сербов, хорватов и словенцев: на пути к диктатуре. 1918–1929 гг.: монография. СПб.: Алетейя, 2008. 200 с.
2. Половченко К.А. Основные гражданские права в Видовданской конституции. *Проблемы экономики и юридической практики*. 2018. № 6. С. 120–124.
3. Petranović B. Istorija Jugoslavije: 1918–1988. Knj. 1: Kraljevina Jugoslavija: 1914–1941. Beograd, 1988. 431 p.
4. Ђорђевић М., Стојичић С. Национална историја државе и права. Ниш, 1999. 247 с.
5. Ђоровић В. Историја Југославије Београд: Народно дело, 1933. 718 с.
6. Чиркович С. История сербов; пер. с сербскохорв. М.: Весь Мир, 2009. 448 с.
7. *Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенава од 28. јуна, 1921. год.* Београд : Издавачка књижарница Геце Кона, 1921, 48 с. URL: http://digitalna.nb.rs/wb/NBS/Tematske_kolekcije/Srpski_ustavi/RA-ustav1921#page/0/mode/1up (дата звернення: 17.04.2020).
8. Конституции буржуазных стран: в 4 т. Москва: Соцэкгиз, 1935–1936. Т. 2. Средние и малые европейские страны. 664 с.
9. Петровић Љ. Задругарство ратних инвалида у Краљевини Југославији. Архив, часопис Архива Србије и Црне Горе. 2006. № 1–2. С. 91–108.